

A x M

De oude bezittingen

J. A. H. Post en A. D. Bloemsma

*in: 400 Jaar St. Elisabeth's of Groote Gasthuis te Haarlem
Mr. A. F. Gaarlandt - Kist, (Hoofred.)
Haarlem, 1981*

schilderijen

J.A.H. Post

In het bezit van het Elisabeth Gasthuis bevindt zich een aantal schilderijen waarvan de waarde niet in geld is uit te drukken. Enkele van deze schilderijen zijn alleen voor het Gasthuis en de stad Haarlem van betekenis. Een aantal schilderstukken is van de hand van grote meesters der Hollandse schilderkunst en daarom internationaal gewaardeerd en bekend. Zij worden jaarlijks door vele mensen uit de gehele wereld bewonderd, omdat zij in het Frans Hals Museum geëxposeerd zijn. Een gedeelte van de kunstwerken is echter minder toegankelijk voor het grote publiek en bevindt zich in het huidige gebouw van het Elisabeth Gasthuis. Helaas is in het nieuwe gebouw weinig mogelijkheid geschapen om deze oude kunst te plaatsen en de waarde ervan tot haar recht te laten komen.

Het bezit aan schilderijen van het Gasthuis is er een van een slordige verzamelaar. De schilderstukken van regenten en regentessen alsmede zes grisailles met liefdadige voorstellingen zijn in het bezit van een gasthuis te plaatsen. Hoe de andere schilderijen zijn verkregen is niet meer na te gaan. Mogelijk zijn ze door schenking en erfenissen in handen van het ziekenhuis terechtgekomen. Een paar van deze schilderijen, in meer of mindere mate aan de lezer bekend, wil ik hier nog eens naar voren halen.

In de eerste plaats de 'Regenten van het St. Elisabeth's of Groote Gasthuis' door Frans Hals in 1641 gemaakt. Dit schilderij werd in het jaar 1862 aan het Frans Hals Museum in bruikleen gegeven. Nadien is het enkele malen uitgeleend voor tentoonstellingen onder andere in Maastricht, Heerlen en Den Bosch. Tevens is het schilderij te zien geweest op de grote Frans Halstentoonstelling die in 1962 in Haarlem gehouden werd.

Dergelijke regentenstukken waren in Amsterdam aan het eind van de zestiende eeuw zeer populair. Frans Hals schilderde zo'n schilderij als eerste hier in Haarlem. Zeer bijzonder aan dit schilderij is het intieme karakter van de groep en de bijzondere expressie: een groep mannen in een streng calvinistische stad, niet van plan de door hen verworven functies prijs te geven, zich heel duidelijk bewust van hun afstamming en plichten. Zij waren dan ook genegen voor minder bedeelde medemensen in de beurs te tasten.

Gemeentebesturen, ook het Haarlemse, wilden in het algemeen niet veel geld uitgeven aan de zorg voor zieken, weeskinderen en bejaarden. Een aantal mannen en vrouwen was door afstamming en naastenliefde genegen de zorg voor deze mensen op zich te nemen. Ondanks fouten die er zeker gemaakt zijn, moeten wij juist deze naastenliefde in hen blijven waarderen.

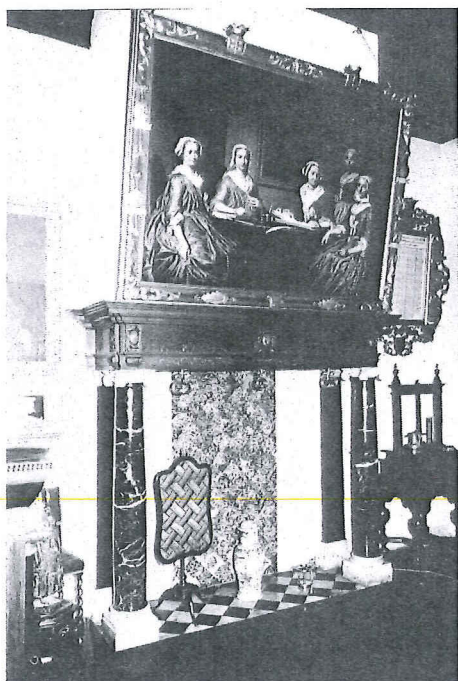
Op het schilderij staan afgebeeld: François Wouters, Dirk Dirksz Del, Johan van Clarenbeek, Salomon Coesaert en Sivert Sem Warmond. Om een indruk te krijgen van wie de regenten uit deze tijd nu eigenlijk waren, ben ik eens nagegaan welke maatschappelijke positie deze personen innamen. Het blijkt dat de heren eigenlijk een kleine groep notabelen uit de stad vertegenwoordigen. Vrijwel allen zijn afkomstig uit de Kleine Bank van Justitie (te vergelijken met een Kantongerecht), de Vroedschap (te vergelijken met de huidige gemeenteraad) en de schutterij.

In hetzelfde jaar 1641 maakte een leerling van Hals, Johannes Cornelisz. Verspronck, een schilderij van de regentessen van het Elisabeth Gasthuis. Compositie en stijl van dit schilderstuk maken het tot een pendant van het schilderij van de regenten door Hals. Over dit schilderij is wel eens geschreven dat Verspronck weinig oog zou hebben gehad voor vrouwelijk schoon. Ik ben deze

*Regentessenstuk van Johannes Verspronck,
1641.*

mening niet toegedaan. Verspronck heeft de vrouwen geschilderd zoals zij waren. Hij heeft niets weggelaten en hen ook niet mooier gemaakt dan zij waren. Ik geloof stellig dat juist deze vrouwen dat ook in Verspronck gewaardeerd moeten hebben. Men moet zich immers de tijd voor ogen halen waarin zij leefden. Hun echtgenoten waren dikwijls heel lang van huis, de tijden waren onrustig en zij moesten vaak het beheer voeren over zaken van enorme omvang. Op het schilderij van Verspronck staan afgebeeld de dames Guertge Laurensdochter, Belitge van Schilperoordt, Elisabeth van Tesselen en Beatrix Schatter. Een aantal dames is vele jaren regentes van het Gasthuis geweest, mevrouw Guertge Laurensdochter zelfs vijftig jaar!

*Regentessenstuk van Frans Dekker (1740)
in de regentessenkamer.*

Een ander regentenstuk dateert uit 1740 en is van de hand van Frans Dekker. Ook dit schilderij bevindt zich in het Frans Hals Museum.

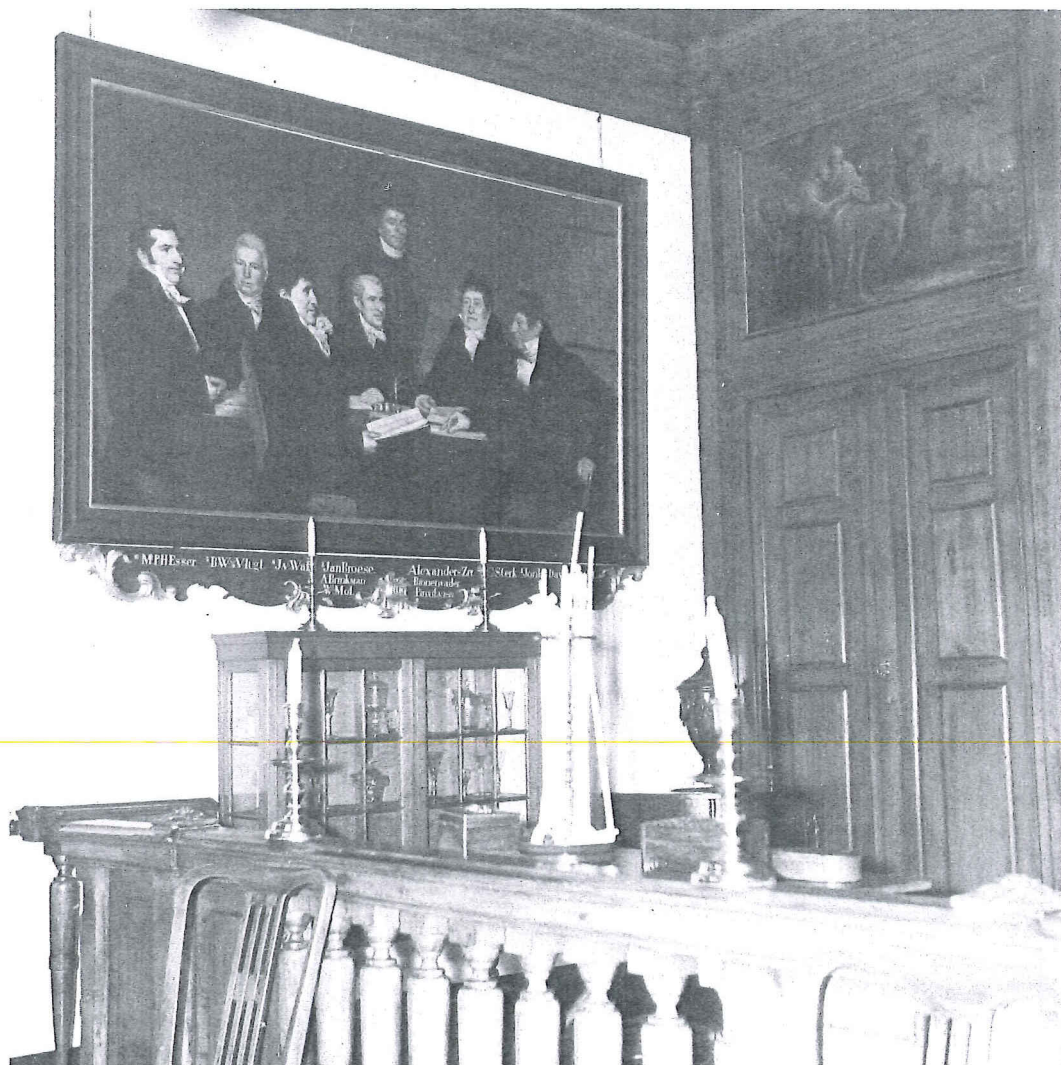
Frans Dekker, geboren in Haarlem en gedoopt in de Sint Bavo op 7 maart 1684, was leerling van de beroemde Romeyn de Hoogh. In het jaar 1706 zien wij Frans Dekker vermeld als lid van het Haarlems St. Lucas Gilde, in 1724 als vinder (bestuurslid) van dit Gilde. Met enige korte onderbrekingen vervulde hij jarenlang bestuursfuncties in het Gilde.

In 1734 kreeg Dekker de opdracht de regenten van het Gasthuis te schilderen. Op dit regentenstuk zijn afgebeeld de heren Jan Croon, Augustijn Claterbos, Hubertus van Spyk, Pieter Vermeulen en Cornelis de Haan. Het heeft zes jaren moeten duren voordat ook de regentessen werden geschilderd. In 1740 schilderde Dekker de dames Elisabeth Lakeman-van Suijl, Elisabeth Crommelin-Stalpart van der Wiele, Maria van Styrum-van de Putt en Helena Hendrina van Ghemmenich-van der Sprangh. Beide schilderijen van Dekker hebben vele jaren in het oude Gasthuis gehangen: het regentenstuk in de regentenkamer, het regentessenstuk in de kamer van geneesheer-directeur Heeres, die in de vroegere regentessenkamer zetelde.

Het schilderij met de regenten is, na de verhuizing van het Gasthuis naar Schalkwijk, op de zolder van het Frans Hals Museum terechtgekomen. De regentessen echter tronen hoog boven de bezoekershal van het nieuwe Gasthuis, in volle pracht, in een lijst versierd met hun familiewapens. Deze vrouwen hebben door hun activiteiten en werkzaamheden een enorme bijdrage geleverd aan het ziekenhuiswezen van hun tijd.

Tenslotte bezit het Gasthuis nog een derde regentenstuk, geschilderd door Willem Mol in het jaar 1819.

W. Mol werd geboren te Haarlem op 21 maart 1785 en was leerling van Hermanus van Brussel en was lid van het Haarlems Tekengenootschap. Mol was een veelbelovend schilder, zeer betrokken bij de tijd waarin hij leefde, een tijd die gekenmerkt werd door de Franse revolutie. Hij kreeg door zijn verfijnde werk de prijs van de Nationale Huishoudelijke Maatschappij. In Parijs mocht hij als leerling enige tijd doorbrengen op het atelier van J. Louis David. Door David is hij zeer beïnvloed. In 1807 werd Mol pensionnaire (hij kreeg een studiebeurs) van Koning Lodewijk Napoleon en in 1813 keerde hij uit Parijs naar Nederland terug. In 1819 kreeg hij van de regenten van het Gasthuis de opdracht hen te schilderen. De regenten hadden twee redenen voor deze opdracht. Eén daarvan was dat het zo lange tijd na de opdrachten aan Hals en Dekker goed was dat regenten zich weer eens lieten portretteren. De tweede reden was dat zij zich op deze wijze aan

Regentenstuk van Willem Mol uit 1819 in de regentenkamer.

de vergetelheid konden ontrukken. Zij hadden zich tijdens de Franse overheersing namelijk bijzonder ingezet voor het Gasthuis. Als het schilderij gemaakt wordt, is een aantal honner meer dan dertig jaar regent.

Op het schilderij treft men aan: David Hoeufft, Barthel Willem van der Vlugt, Jan van Walré, Jan Broese, Isaac Cornelis Sterk, Pieter Hendrik Esser en de binnenvader van het Gasthuis Albert Brinkman. De regenten betaalden het schilderij geheel uit eigen zak maar stonden het in volle eigendom aan het Gasthuis af.

Na 1847 schildert Mol niet meer ten gevolge van een geestelijke instorting. Hij sterft op 30 augustus 1857 te Haarlem.

De antieke boedel

A. D. Bloemsma

*Frans Hals-kan, 1e helft 17e eeuw,
stadsmerk Haarlem, gietersmerk gekroonde
roos, initialen G.?*

De nog aanwezige antieke boedel van het St. Elisabeth's of Groote Gasthuis vertegenwoordigt, weliswaar op gebrekkige wijze, een bijzondere kant van de historie. Hij bestaat uit een verzameling van min of meer toevallig uit het verleden overgebleven stukken, die met elkaar een allegaartje vormen. Toch behoeven wij op die boedel niet neer te zien, want alleen al onder de schilderijen bevinden zich stukken die van onschatbare waarde zijn. Omdat schilderijen voor de noodzakelijke aankleding van het Gasthuis zorgden, waren zij de eeuwen door zeer bruikbaar.

Anders lagen de kansen op bewaring voor het gebruiksgoed. Hoewel nog ontstaan als handwerk, genoot het in zijn tijd zeker geen grotere waardering dan bij ons alle machinaal vervaardigde gebruiksgoederen. Even gemakkelijk zullen kapotte voorwerpen weggegooid zijn als dat vandaag de dag het geval is. Wij moeten ons er dus niet over verwonderen dat uit de eerste eeuwen van de Gasthuis-historie nog maar uiterst weinig is overgebleven. De 'restanten-collectie' bestaat voor het grootste deel uit 19de eeuws goed en vervulde in het Gasthuis-op-de-Vest een belangrijke rol bij de aankleding.

Stukken van importantie zijn afkomstig uit de regenten- en regentessenkamer, vertrekken waarvan de inventaris de voornaamheid der colleges moest uitstralen. Aangezien die voornaamheid nauwelijks aan verandering onderhevig was, behoefde ook aan het interieur zelden wat veranderd te worden.

Vooraf uit de keuken bleef veel bewaard, wellicht omdat daar gewerkt werd met solide spullen, die lang meegingen en gaandeweg de waardering van antiek kregen. De gepoetste koperen ketels, pannen en schuimspanen kregen allengs een meer sierende functie.

Wat uit de sector van de ziekenverzorging en de apotheek behouden bleef, kan zelfs bij benadering geen beeld geven van de inventaris van een ziekenhuis in vroeger eeuwen.

Van de onschatbaar grote hoeveelheden tin, die in het Elisabeth Gasthuis gebruikt moeten zijn, is slechts een fractie overgebleven. Toch biedt het overgeblevene nog wel enkele interessante aspecten. De meest imposante stukken zijn wel de 17de eeuwse kannen, waaruit in de kamers van regenten en regentessen, zoals in de tijd van Jan Steen, de wijn geschonken werd ter verheldering der geesten. Wellicht heeft het Gasthuis het aan deze goede gewoonte te danken, dat moeilijkheden in de loop der eeuwen steeds weer werden opgelost. Wee toekomstige regenten die mochten denken, dat moeilijkheden en geschillen zijn te overwinnen bij een glaasje Victoria-water.

Ook de inktstellen, met zandstrooiers en kandelaars uit de 18de eeuw zijn zonder twijfel afkomstig uit de vertrekken van bestuurders.

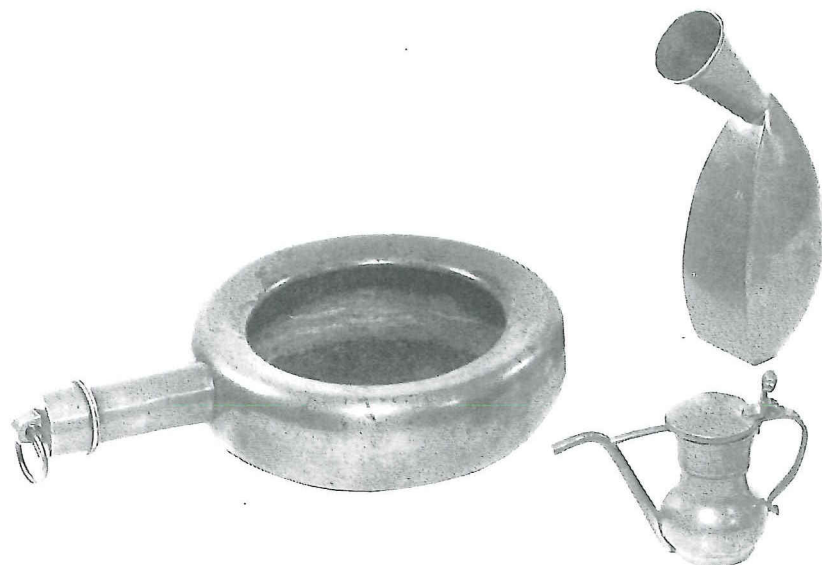
Een merkwaardig bezit vormen de bijna honderd tinnen etensborden, alsmede enkele zeer grote borden voor het opdienen van de spijzen. De etensborden werden vermoedelijk door de zieken gebruikt, want voor de verzorgenden had men een zo groot aantal niet nodig.

Uit de verplegings sfeer stammen verder: een enkel tuitkannetje, urinalen en ondersteken; uit de voormalige apotheek een aantal medicinale maatbekertjes.

Doordat vóór 1800 tinnen voorwerpen op last van de gilden door de gieters van een geregistreerd merk met gieters-initialen moesten worden voorzien, kan thans

Regentenstuk van Frans Hals, 1641.

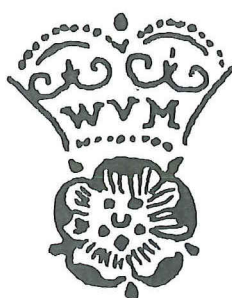
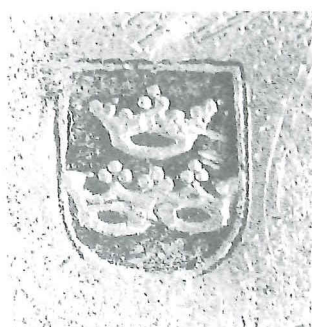

*Understeek, urinaal en drinkkannetje — tin
8e en 19e eeuw.*

nog de herkomst van vele stukken worden vastgesteld. Voor Haarlem is dat het minst moeilijk, omdat hier, uniek voor Nederland, de tinnen gildeplaat met registraties behouden bleef. Dit kostbare stuk wordt in het Frans Hals Museum bewaard. Wij zien nu dat Haarlemse gieters wel in de collectie vertegenwoordigd zijn, maar veel tin kwam toch van elders. Zo werden de vele tinnen borden van Amsterdamse gieters uit de 18de en 19de eeuw betrokken.

Kandelaars en inktstellen werden gekocht bij gieter Joseph Vos (ongeveer 1740) uit Heusden, waarschijnlijk een specialist op dit terrein en toch niet duur. Een aardige bijkomstigheid van antieke tinnen voorwerpen kan zijn, dat er een stempel met eigenaarsmerk, meestal het eigen wapen, ingeslagen is. Ook vroeger waren niet alle mensen lieverdjes, waardoor het bitter nodig kon zijn het eigen bezit zo goed mogelijk voor diefstal te vrijwaren. Tin leende zich daartoe uitstekend, doordat een ingeslagen eigenaarsmerk niet zonder beschadiging verwijderd kon worden, een beschadiging, die onmiddellijk zou opvallen bij verhandelen.

Het St. Elisabeth's of Grootte Gasthuis beschikte in de 17de eeuw over een stempel met het Gasthuiswapen: drie kronen in een veld, waarbij één grotere boven de twee kleinere staat. Wij vinden dit merk in de 17de eeuwse kannen afgeslagen. Blijkbaar is dit stempel in de 18de eeuw zoekgeraakt, terwijl er nog wel degelijk behoefte aan bestond, aangezien te veel tinnen borden met de noorderzon verdwenen. Zuinig als regenten altoos zijn, werd een originele oplossing gevonden: in plaats van het laten maken van een kostbaar, nieuw in ijzer gegraveerd stempel, wisten zij de kroon van een in onbruik geraakt gietersstempel hiervoor te laten benutten. Van dit stempel, een roos met een kroon, voorheen van de Haarlemse gieter Willem van Meehen, werd de roos afgezaagd. De kroon werd driemaal ingeslagen en de eigendom van het Gasthuis was gewaarborgd. Het mocht daarbij niet hinderen, dat nu alle kronen van dezelfde grootte waren en dat de initialen van de oorspronkelijke gieter-eigenaar daarin nog voorkwamen. Zuinigheid met vlijt bouwt ziekenhuizen als kastelen.

*Eigendomsmerk St. Elisabeth's of Grootte
Gasthuis, 17e eeuw.*

Loo (Gasthuishofje)